

Юрій Сербін,кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціології,
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,
просп. Центральний, 59а, м. Сєверодонецьк, Україна**ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОГО АДАПТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ-
ГУМАНІТАРІЇВ НА ПРОЦЕС ЇХНЬОЇ АДАПТАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ**

У статті обґрунтовано та охарактеризовано особливості впливу функціонування складових особистісного адаптивного потенціалу студентів-гуманітаріїв (нервово-психічної стійкості, комунікативних здібностей, моральної нормативності) на процес їхньої адаптації до навчання та виокремлено критерії зниження її показників; встановлено зв'язок ступеня адаптації (високого, середнього, низького) студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю з їх соціометричним статусом та рівнем розвитку соціального середовища студентської групи. У дослідженні використано комплекс емпіричних методів: спостереження; фокус-групове інтерв'ю С. Белановського; психодіагностичні методи: методика «Адаптованість студентів у ВНЗ» (Т. Дубовицька, А. Крилова), багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклаков, С. Чермянін); методика «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін; модифікація Н. Бадмаєвої), методика діагностики мотиваційного та емоційного профілей особистості (В. Мільман); опитувальник термінальних цінностей (І. Сенін), методика дослідження самооцінки (Т. Дембо-С. Рубінштейн; модифікація Г. Прихожан), методики на визначення соціально-психологічного клімату студентської групи (В. Зав'ялов) та рівня її розвитку – соціометрія й референтометрія; проективні методики «Дім-Дерево-Людина» (Дж. Бук) і «Автопортрет» (Р. Бернс). У результаті дослідження було з'ясовано, що особливої уваги потребує процес адаптації до навчання студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, зумовлений взаємодією чинників психологічного (когнітивні, емоційні, вольові) та соціально-психологічного (суспільні стереотипи, соціальний статус та роль, соціальна ідентичність тощо) змісту. Встановлено зв'язок між середнім та низьким ступенями адаптації до навчання студентів гуманітарних спеціальностей з їх низьким соціометричним статусом («відторгнуті») та високим рівнем тривожності, низьким соціометричним статусом («ізолювані») та неадекватною (зниженою або завищеною) самооцінкою, а також із рівнем розвитку соціального середовища студентської групи. Доведено, що основними соціально-психологічними умовами успішності адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю є: а) на мезорівні: високий рівень розвитку сучасної гуманітарної науки та стану масової освітньої практики; ефективні методологічні настанови, що відображені в програмах, підручниках; активна життєва позиція й творчий потенціал викладачів, педагогічного колективу загалом; адаптивне освітнє середовище вузу в цілому; б) на макрорівні: високий рівень розвитку студентської групи, ефективність та адаптивний стиль комунікативної взаємодії з одногрупниками й викладачами, активна участь у суспільному житті навчального закладу; в) на мікрорівні (прогресивний тип мотиваційного профілю, чітка й стійка спрямованість пізнавальних мотивів, їх глибоке усвідомлення; адекватність самооцінки; рефлексивність; саморегуляція; орієнтація на саморозвиток, самовдосконалення та досягнення у поєднанні з домінуванням професійних і соціально-орієнтованих цінностей).

Ключові слова: адаптація, регуляція поведінки та діяльності, комунікативні здібності, рівень розвитку адаптивних здібностей, особистісний адаптивний потенціал, соціальний досвід.

Вступ

Сучасний стан розвитку суспільства, який проходить у складних і суперечливих умовах економічної та соціально-політичної нестабільності, на нашу думку, підвищує вимоги до мобілізації емоційних, когнітивних, поведінкових ресурсів молоді людини, її постійної готовності до вирішення складних життєвих проблем. Особливої уваги потребує студентська молодь, порушення процесу адаптації якої спотворює її гармонійний особистісний і професійний розвиток, можливість успішної самореалізації, здатність до досягнення всього різноманіття навколишнього світу та культури. За таких умов підвищення адаптивного потенціалу студентства – одне з найважливіших завдань системи освіти і, зокрема, вищих навчальних

закладів гуманітарного профілю. Традиційна освітня практика системно ще недостатньо орієнтована на розвиток адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі (Г. Балл, 1989; С. Максименко, 2000; Н. Чепелева, 2001).

Порівняно недавно вчені почали детально досліджувати особливості адаптації до навчальної групи як важливої складової професійного та особистісного розвитку студентів, резерву просоціальної поведінки та гармонізації міжособистісної взаємодії серед молоді, інструменту адаптації та соціалізації. За останні роки напрацьована низка засад щодо покращення перебігу адаптації студентів до навчання у закладах освіти та їхньої соціалізації в цілому. Проте досі не реалізовано системний підхід до виділення й диферен-

ціації соціально-психологічних умов адаптації студентства до навчання у вищих навчальних закладах, зокрема гуманітарного профілю, не має погодженості в тлумаченні цього феномену, його структури та функцій. Нестача досліджень позначається як на успішності навчання, так і на процесі адаптації майбутнього фахівця-гуманітарія в цілому, його ефективній соціалізації та інтеграції в суспільстві.

Зазначене актуалізує визначення соціально-психологічних умов адаптації студентської молоді до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю на основі використання системних концептуальних побудов, у яких урахується багатомірність та багаторівневість явищ, що розглядаються.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити зв'язок між показниками адаптивного потенціалу студентів-гуманітаріїв та їх адаптацією до навчання.

Завдання:

1. Проаналізувати підходи до вивчення проблеми адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах та визначити стан її розробки.

2. З'ясувати особливості впливу функціонування складових особистісного адаптивного потенціалу студентів-гуманітаріїв на процес їх адаптації до навчання та виокремити критерії зниження її показників.

3. Розкрити зв'язок між ступенем адаптації до навчання студентів гуманітарних спеціальностей з їх соціометричним статусом та рівнем розвитку соціального середовища студентської групи.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань було використано теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація; методи емпіричного дослідження: спостереження; фокус-групове інтерв'ю С. Белановського; аналіз документів; психодіагностичні методи; методи математичної обробки даних з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

На першому (теоретичному) етапі було визначено проблему дослідження та її актуальність, проведено теоретико-методологічний аналіз, узагальнення вітчизняних і зарубіжних літературних джерел та експериментальних досліджень з проблеми вивчення адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю. Проведено аналіз даних спостереження, фокус-групового інтерв'ю, документів, що дозволило здійснити диференціацію ступеня адаптації студентів-гуманітаріїв до навчання. На основі групового інтерв'ю визначалися такі параметри, як соціальна активність, рефлексія, самоставлення, специфіка ціннісних орієнтацій, міжособистісних стосунків, рівень інтеграції зі студентським середовищем, коло спілкування, наявність позитивних соціальних контактів, опозиційна поведінка, дезадаптивні поведін-

нкові прояви. Аналіз документів дозволив отримати дані щодо успішності навчання, відомості про сім'ю та соматичне благополуччя. Дані спостереження, інтерв'ю та аналізу документів надали можливість співставити суб'єктивне бачення досліджуваних і тих параметрів, які були визначені.

На другому (констатувальному) етапі було розроблено науковий апарат дослідження: визначено цілі, завдання, методи емпіричного дослідження, проаналізовано й систематизовано отримані дані. Для вивчення соціально-психологічних особливостей адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю було використано комплекс емпіричних методів: спостереження; фокус-групове інтерв'ю С. Белановського; психодіагностичні методи: методика «Адаптованість студентів у ВНЗ» (Т. Дубовицька, А. Крилова), багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклаков, С. Чермянін); методика «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін; модифікація Н. Бадмасвої), методика діагностики мотиваційного та емоційного профілей особистості (В. Мільман); опитувальник термінальних цінностей (І. Сенін), методика дослідження самооцінки (Т. Дембо-С. Рубінштейн; модифікація Г. Прихожан), методики на визначення соціально-психологічного клімату студентської групи (В. Зав'ялов) та рівня її розвитку – соціометрія й референтометрія; проєктивні методики «Дім-Дерево-Людина» (Дж. Бук) і «Автопортрет» (Р. Бернс).

Дослідження проводилося серед студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю Центрального, Східного та Західного регіонів України. Загальна кількість респондентів – 256 осіб (61,7% дівчат та 38,3% юнаків) віком від 17 до 22 років.

Результати теоретичного дослідження

Адаптація як необхідна умова існування усього живого містить у собі як обов'язкову передумову взаємодію індивіда із середовищем. Саме поняття взаємодії є центральним для теорії адаптації (І. М. Сеченов, 1860). Процес адаптації починається з фази руйнування старої програми підтримки гомеостазу, при цьому виникає досить складний стан, коли стара програма вже не функціонує, а нові ще не створені або виявляються незавершеними. Відбувається гіперреагування на навантаження малої і середньої інтенсивності й відмова від виконання навантажень більшої інтенсивності. Ця фаза адаптації супроводжується зняттям механізмів компенсації наявних патологічних процесів. На цій стадії включаються тимчасові механізми так званої превентивної адаптації, що дозволяють хоча і не на оптимальному рівні, але досягти цілей діяльності та пережити складний період відсутності адекватної програми регулювання. Найважливішим компонентом превентивної адаптації є поведінкова адаптація. Поведінкові реакції в цей період несуть основну захисну функцію, що забезпечує міні-

мізацію дії адаптогенних факторів і перенапруги регуляції (В. Казначеев, 1980).

Розуміння адаптації багато в чому залежить від особливостей середовища, із яким взаємодіє індивід. Вони визначають можливості й характер взаємодії, обмежують форми адаптації і задають критерії успішності цього процесу (Н. Hartmann, 1958; Р. Баркер, 1968).

Адаптивні процеси вважаються тісно пов'язаними з мінливими умовами існування. В теорії адаптації міцно закріпилося поняття стресу як «пускового механізму» адаптаційного процесу (Г. Сельє, 1982; G. Caplan, 1963).

Ми поділяємо думку про те, що особистість у соціальній психології є носієм, виразником інтересів, поглядів, переконань, традицій, надій, прагнень, а також діяльності, відносин і свідомості колективу, суспільства в цілому (J. Kuhl, 1983). При цьому в аналізі точкою відліку є не особистість як така, а ті соціальні групи, в яких розгортається її життєдіяльність. Участь людини в життєдіяльності різних соціальних груп має два найважливіших слідства – з одного боку визначає об'єктивне місце особистості в системі соціальної дійсності, з іншого – позначається на формуванні свідомості особистості (Д. Андреева, 1973). Студентська група, безумовно, підходить під визначення соціальної групи. Студентство є специфічною соціальною групою і її потрібно вивчати в контексті властивої тільки їй способу життя. Особистість студента, його орієнтації, установки розкриваються в структурі способу життя студентства як специфічної соціальної групи (К. Штарке, 1982). На формування особистості студента впливають такі фактори, як-от: передісторія, яка характеризує студентів до вступу у вищий навчальний заклад (соціальне походження, особливості сімейного виховання, рівень загальноосвітньої підготовки); сьогоденне становище і діяльність студентів, які визначаються правильністю вибору професії, приналежністю до того чи іншого закладу вищої освіти або факультету, зв'язком із різними групами; життєві плани майбутнього фахівця. Цей перелік досить повно відображає специфіку становлення особистості в студентській групі.

В якості критеріїв адаптації студентів до навчальної діяльності найчастіше використовуються дві їх групи: об'єктивні (успішність, показники суспільної та наукової активності, показники загальної та професійної спрямованості, стабілізація властивостей уваги, пам'яті, мислення) і суб'єктивні (ставлення до навчальних предметів, до обраної професії, до одержуваних знань) (В. Асеев, 1986).

Особливості подання студентства як групи розкриваються в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Але, незважаючи на це, в силу своєї мобільності та схильності впливу соціальних змін, що відбуваються в суспільстві, студентство не можна назвати повністю вивченою і описаною одиницею соціуму. Студентство, будучи складовою части-

ною молоді, являє собою специфічну соціальну групу, що характеризується особливими умовами життя, праці та побуту, соціальною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій.

Результати емпіричного дослідження.

Дані спостереження, інтерв'ю та аналізу документів надали можливість співставити суб'єктивне бачення досліджуваних і тих параметрів, які були визначені за допомогою методики «Адаптованість студентів у ЗВО» Т. Дубовицької, А. Крилової, за шкалами: «адаптація до умов навчальної діяльності» (приспособлення до нових форм викладання, контролю та засвоєння знань, до режиму праці та відпочинку, самостійного життя, освоєння професійних знань, умінь, навичок, якостей) та «адаптація до групи» (включення в колектив однокурсників, усвідомлення його правил, традицій).

Кластерний аналіз дозволив провести розподіл вибірки досліджуваних на три кластери. У I групу з високим ступенем адаптації до навчання увійшли 52,3% студентів, II групу з середнім та III групу з низьким ступенями адаптації склали відповідно 26,6% та 21,1% респондентів (див. табл. 1).

Подальше емпіричне дослідження зводилося до порівняння цих груп між собою та визначення умов, що забезпечують успішність адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю.

Вивчення показників складових особистісного адаптивного потенціалу: нервово-психічної стійкості, комунікативних здібностей та моральної нормативності проводилося за допомогою багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» (за А. Маклаковим, С. Чермяніним). Методика дозволяє визначити «особистісний адаптивний потенціал» (ОАП), який можна отримати шляхом простого підсумовування сирих балів за трьома шкалами: ОАП = «Нервово-психічна стійкість» + «Комунікативні здібності» + «Моральна нормативність» (див. табл. 2).

У досліджуваних III групи переважає зниження нервово-психічної стійкості (2 ± 1 стенив), тобто вони мають низький рівень поведінкової регуляції, певну схильність до нервово-психічних зривів ($\varphi=2,31$; $p \leq 0,01$). При цьому високий рівень нервово-психічної стійкості та поведінкової регуляції (в межах 7-10 стенив) притаманний лише студентам I групи ($\varphi=1,64$; $p \leq 0,05$). Останні виявили високий рівень розвитку комунікативних здібностей (у межах 7-9 стенив). Вони легко встановлюють необхідні контакти з оточуючими, неконфліктні ($\varphi=2,14$; $p \leq 0,01$). Показники комунікативних здібностей переважної більшості досліджуваних II групи були на рівні середніх значень 5 ± 1 стенив й відповідали нормативним показникам. Респонденти III групи показали низький рівень розвитку комунікативних здібностей (значень 2 ± 1 стени), що вказує на труднощі у побудові контактів із оточуючими, прояви агресивності, підвищену конфліктність ($\varphi=1,59$; $p \leq 0,05$). Щодо параметру моральної нормативності, то низькі показники 1-3 стени переважно

виявили студенти III групи, що може свідчити про низький рівень їхньої соціалізації, неможливість адекватно оцінити своє місце і роль у групі, несхильність дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки. Протилежні якості за параметром моральної нормативності встановлено в досліджуваних I групи ($\varphi=2,14$; $p\leq 0,01$). Показни-

ки третини респондентів II групи за цим параметром перебували у межах норми, у решти студентів – були зниженими.

Таблиця 1.

Розподіл студентів-гуманітаріїв за ступенем адаптації до навчання

Диференціація ступеню адаптації студентів до навчання	Кількість студентів за ступенем адаптації до навчання					
	Юнаки		Дівчата		Всього	
	N	%	N	%	n	%
Високий ступінь (I група)	57	22,3	77	30,0	134	52,3
Середній ступінь (II група)	22	8,6	46	18,0	68	26,6
Низький ступінь (III група)	19	7,4	35	13,7	54	21,1
Всього	98	38,3	158	61,7	256	100

Таблиця 2.

Розподіл досліджуваних за рівнем розвитку адаптивних здібностей

Параметри	Низькі показники (1-3 стени)		Середні показники (норма) (4-6 стенив)		Високі показники (7-10 стенив)	
	N=256	%	N=256	%	N=256	%
ОАП	55	21,5	59	23,0	142	55,5
НПС	70	27,3	66	25,8	37	14,5
КЗ	63	24,6	72	28,2	35	13,6
МН	68	26,6	59	23,0	42	16,4

Примітка. ОАП - особистісний адаптивний потенціал, НПС - нервово-психічна стійкість, КЗ - комунікативні здібності, МН - моральна нормативність.

Наведені результати вірогідно корелюють ($p\leq 0,05$) з даним, отриманими під час дослідження за допомогою проєктивних методик «Дім-Дерево-Людина» та «Автопортрет».

У малюнках студентів I групи відзначалися художність, пейзажність; зображення дерева відрізнялося прямим стовбуром і широкою кроною (більше 40 мм); відстежувалося дотримання пропорцій в малюванні людини, наявність в неї одягу; простежувалася схожість автопортрета із самим суб'єктом (типові риси обличчя й тип статури); мімічні особливості відбивали рівний або радісний настрій.

Для малюнків респондентів II групи був характерний слабкий натиск ліній, розривне ведення штриха;

схематизм і мінімалізм зображень; дерево відрізняв тонкий стовбур, нахил гілок; в автопортреті – гримаса або символічне обличчя.

У малюнках досліджуваних III групи – низький формальний рівень їхнього виконання, відсутність прямих ліній, незакінченість зображення; диспропорційність дерева, будинку; геометризація і дискордантне зображення людини зі спотвореннями (що особливо несприятливо в автопортреті); відсутність мімічних особливостей, «застигле» обличчя.

За допомогою методики А. Реана і В. Якуніна «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» було проаналізовано 16 мотивів навчальної діяльності досліджуваних (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Структуризація мотивів навчальної діяльності студентів-гуманітаріїв

Найменування мотивів	Місце мотиву в структурі				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Стати високооплачуваним фахівцем	6	2	1	2	1
Отримати диплом	1	1	3	1	3
Успішно продовжити навчання на подальших курсах	9	7	5	9	11
Успішно вчитися, скласти іспити на «добре» і «відмінно»	4	6	8	8	7
Постійно отримувати стипендію	12	10	6	6	6
Придбати глибокі та міцні знання	2	4	7	5	4
Бути постійно готовим до чергових занять	14	16	14	13	16
Не запускати вивчення предметів навчального	10	12	12	11	13

Найменування мотивів циклу	Місце мотиву в структурі				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Не відставати від однокурсників	13	13	13	12	14
Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності	3	3	2	4	2
Виконувати педагогічні вимоги	16	14	15	15	15
Досягти поваги викладачів	8	9	16	10	8
Бути прикладом для однокурсників	15	15	10	16	10
Домогтися схвалення батьків та оточуючих	7	8	9	7	7
Уникнути осуду і покарання за погане навчання	11	11	11	14	12
Отримати інтелектуальне задоволення	5	5	4	3	5

У структурі мотивів студентів I та II груп гуманітарного профілю підготовки провідне місце займають професійні та соціальні мотиви, пов'язані з удосконаленням і самовизначенням, що є змістоутворювальними.

За результатами проведення модифікованої методики діагностики навчальної мотивації було виокремлено основні групи мотивів, що характеризують процес професійної гуманітарної підготовки (модифікація Н. Бадмаєвої), і визначено їх середній рівень (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Результати діагностики навчальної мотивації студентів (модифікація Н. Бадмаєвої)

Групи мотивів	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс		5 курс	
	Сер. бал	Ранг	Сер. бал	Ранг	Сер. бал	Ранг	Сер. бал	Ранг	Сер. бал	Ранг
Комунікативні мотиви	3,49	4	3,32	4	3,33	3	3,24	4	3,60	4
Мотиви уникнення	2,88	7	2,55	7	2,78	7	2,63	7	2,57	7
Мотиви престижу	3,34	6	2,84	6	2,91	6	3,08	6	3,15	6
Професійні мотиви	3,85	1	3,83	1	3,70	1	3,92	1	3,99	1
Мотиви творчої самореалізації	3,41	5	3,17	5	3,27	4	3,45	3	3,68	2
Навчально-пізнавальні мотиви	3,49	3	3,45	3	2,98	5	3,18	5	3,57	5
Соціальні мотиви	3,52	2	3,49	2	3,63	2	3,57	2	3,68	3

У мотиваційній структурі студентів переважають мотиви, пов'язані з професійною самореалізацією. Ці мотиви для студентів старших курсів є реально діючими і спонукальними, оскільки вони пов'язані з близькими професійними цілями.

У більшості студентів-гуманітаріїв спостерігаються порушення розвитку самооцінки, недостатня сформованість мотиваційно-потребнісної та ціннісної сфер.

Респонденти з високим ступенем адаптації до навчання, за результатами дослідження, характеризуються переважно стеничним емоційним профілем, що відображає їх стійкість до емоційних переживань і конструктивну, керовану позицію у складних ситуаціях ($\varphi=2,03$; $p\leq 0,02$), а також корелює з їх прогресивним мотиваційним профілем і успішністю в навчальній діяльності ($r=0,82$). У досліджуваних із середнім ступенем адаптації до навчання виявлено змішаний стеничний тип емоційного профілю, який характеризується стеничністю фрустраційної поведінки, астеничними емоційними перевагами і обумовлює певну різноспрямованість емоційної сфери ($\varphi=1,85$; $p\leq 0,03$). Такий тип емоційного профілю позитивно корелює з характеристиками «імпульсивного» мотиваційного

профілю студентів II групи ($r=0,86$). Студентів-гуманітаріїв із низьким ступенем адаптації до навчання відрізняє схильність до емоційних переживань, прояв різного роду захисних механізмів, невміння керувати собою у складних учбових ситуаціях, драгівливність ($\varphi=1,62$; $p\leq 0,05$). Астеничний та змішаний астеничний типи емоційного профілю цих студентів корелюють ($r=0,79$ та $r=0,76$ відповідно) з їх регресивним мотиваційним профілем.

Доведено, що високотривожні низькостатусні студенти III та II груп у більшості випадків були незадоволені своїм положенням у студентському середовищі. Висока емоційність в «ізолюваних» була пов'язана з розбіжністю між їхнім самоставленням та ставленням до них референтної групи, очікуваннями від групи та наявною ситуацією. Високий рівень роздратування у «відторгннутих» пояснювався незадоволенням потреби в позитивній оцінці з боку одногрупників. «Ізолювані» та «відторгнуті», у яких переважав змішаний стеничний тип профілю, були орієнтовані на позауніверситетське середовище. Для них не існувало емоційно напруженої ситуації внаслідок їхнього статусу в студентській групі. Серед «ізолюваних» низь-

кий рівень емоційності спостерігався в студентів, які не отримали соціометричні вибори в групі та не обирали самі, й був пов'язаний з формуванням психологічного захисту від несприятливої ситуації в групі. «Відторгнуті», які мали стенічні риси, проявляли надмірну агресивність, демонстрували переважно негативне ставлення до одногрупників.

Отже, результати емпіричного дослідження показали, що кількість студентів-гуманітаріїв зі зниженим ступенем адаптації до навчання, які мали низький соціометричний статус, зумовлено рівнем розвитку групи. З'ясування ступеня адаптації досліджуваних до навчання та їх адаптивних здібностей на кожному рівні розвитку соціального середовища групи зумовило визначення програми корекційного впливу як на особистість студента, так і на групу в цілому, відповідно до її рівня розвитку. В першу чергу, такі впливи мають бути спрямовані на підвищення групової згуртованості та поліпшення соціально-психологічного клімату, що, за нашим припущенням, створює умови для адаптації до навчання студентів-гуманітаріїв безпосередньо в групах, де вони навчаються.

Обговорення

Якщо порівняти отримані дані із результатами дослідження М. Яницького щодо вивчення змісту основних психологічних механізмів адаптації до процесу навчання у закладі вищої освіти відносно типів їх інтрапсихічної адаптації (знецінення вихідних потреб, витіснення, концептуалізація у формі вторинного контролю емоцій, заперечення), то є зрозумілим, що для студентів із домінуванням механізму знецінення вихідних потреб властиві досить високий рівень усвідомлення наявних у них проблем, деяка невпевненість в собі і своїх можливостях, високий рівень самокритичності та інтрапунітивні реакції, інертність у прийнятті рішень, переважання пасивної життєвої позиції. Збереження стабільності ситуації, міцності сформованої системи міжособистісних відносин служить додатковою умовою успішності адаптації. Однак усвідомлено нереалізовані наміри відображаються в зниженні настрою, почутті тривоги, що є психоемоційною ціною реалізації цього механізму адаптації (М. Яницький, 1997). На думку Т. Вершиніної та у відповідності до проведеного нами дослідження, соціальне середовище активне по відношенню до суб'єкта, у процесі адаптації превалює пристосування; якщо ж у взаємодії домінує суб'єкт, то адаптація носить характер активної діяльності (Т. Вершиніна, 1979). О. Воложин і Ю. Суботін протиставляють адаптивні і компенсаторні реакції, що виникають під впливом зміни середовища. Адаптація, на думку авторів, складає лише одну сторону пристосування, та виражається в тому, що організм, реагуючи на зміну параметрів середовища, перебудовує, змінює свої структурні зв'язки для збереження функцій, що забезпечують його існування в зміненому середовищі. Головний зміст адаптації – внутрішні процеси в системі, які забезпечують збереження її зовнішніх функцій по відношенню до середовища, тобто збереження гомеостазу. На противагу адаптації, компенсація забез-

печує збереження структур і функцій у відповідній реакції організму, що змінюється під впливом середовища, і знижує тим самим ціну адаптації (О. Воложин, Ю. Суботін, 1987). Ми вважаємо, що подібний розподіл може звужувати поняття адаптації, яке трактується більшістю авторів як двосторонній адаптивно-адаптуючий процес із пристосувальними реакціями, спрямованими відповідно на внутрішнє або зовнішнє середовище.

Висновки.

У статті викладено загальну стратегію проведення теоретичного та емпіричного дослідження, обґрунтовано систему методичних прийомів та діагностичних методик для вивчення соціально-психологічних умов адаптації студентської молоді до навчання в процесі її професійної підготовки у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю.

1. Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми дослідження показав, що адаптація студентів до навчання у вищих навчальних закладах – це соціально-психологічний процес встановлення взаємодії особистості та групи, що забезпечує продуктивне виконання провідної діяльності, задоволення основних соціогенних потреб, відповідність рольовим очікуванням референтної групи, переживання стану самоствердження й вираження своїх здібностей.

2. Визначено особливості впливу функціонування складових особистісного адаптивного потенціалу студентів-гуманітаріїв на процес їх адаптації до навчання та виокремлено критерії зниження його показників: низький рівень поведінкової регуляції, схильність до нервово-психічних зривів, неадекватність самооцінки, несформованість комунікативних здібностей, труднощі у встановленні міжособистісних контактів, прояви агресивності, підвищення конфліктності, неможливість адекватної оцінки свого місця і ролі в студентській групі, зниження моральної нормативності. Серед критеріїв зниження адаптації до навчання студентів-гуманітаріїв переважають також регресивний тип мотиваційного профілю з низьким ступенем усвідомлення й інтеграції різних форм мотивів навчання (професійних, соціальних, творчої самореалізації, престижу) та загальної цілеспрямованості; посилення девальвації цінностей, пов'язаних із навчальною діяльністю, натомість матеріальним цінностям та сфері захоплення й розваг. Показники цих критеріїв дозволили виокремити ступені (високий, середній та низький) адаптації студентів до навчання в процесі їх професійної гуманітарної підготовки та визначити рівні розвитку адаптивних здібностей.

3. Встановлено зв'язок між середнім та низьким ступенями адаптації до навчання студентів гуманітарних спеціальностей з їх низьким соціометричним статусом («відторгнуті») та високим рівнем тривожності, низьким соціометричним статусом («ізольовані») та неадекватною (заниженою або завищеною) самооцінкою, а також із рівнем розвитку соціального середовища студентської групи. Найбільша кількість таких досліджуваних перебувала

на рівні розвитку «розпад на групи», найменша – на рівні «об'єднання». Ступінь прояву адаптаційних деструкцій посилювався на рівні розвитку соціального середовища групи «з'ясування форм

діяльності», «формування нової групи» та зменшувався на більш високих рівнях розвитку: «зміцнення групової роботи» й «об'єднання».

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Д. А. О понятии адаптации. Исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе / Д. А. Андреева // Человек и общество. – Вып. XI-II. – Л. : ЛГУ, 1973. – С. 25 – 27.

2. Асеев В. Г. Теоретические аспекты проблемы адаптации / В. Г. Асеев // Адаптация учащихся и молодежи к трудовой и учебной деятельности / Под ред. В. Г. Асеева. – Иркутск : Изд-во Иркутского гос. пед. ин-та, 1986. – С. 3 – 17.

REFERENCES

1. Andreeva, D. A. (1973). *O poniatii adaptatsii. Issledovaniye adaptatsii studentov k usloviyam ucheby v vuze [On the notion of adaptation. Examining adaptation of students to university conditions]*. Leningrad: LHU [in Russian].

2. Aseev, V. H. (1986). *Teoreticheskie aspekty problemy adaptatsii [Theoretical aspects of the adaptation phenomenon]*. Irkutsk: Izd-vo Irkutskogo gos. ped. in-ta [in Russian].

3. Ball, H. A. (1989). *Poniatye adaptatsii i ego znachenie dlya psikhologii lichnosti [Concept of adaptation*

and its significance for the psychology of personality]. Moscow: NYYT MHA FK [in Russian].

4. Zlobina, O. G. (2004). *Osobystist yak subiekt sotsialnykh zmin [Personality as a subject of social change]*. Kyiv: In-t sotsiologii NAN Ukrainy [in Russian].

5. Kaznacheev, V. P. (1980). *Sovremennyye aspekty adaptatsii [Modern aspects of adaptation]*. Novosibirsk: Nauka [in Russian].

Yurii Serbin,

PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor, Department of Applied Psychology and Sociology, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, 59a, Tsentralnyi avenue, Severodonetsk, Ukraine

IMPACT OF PERSONAL ADAPTIVE POTENTIAL OF HUMANITIES STUDENTS ON THEIR ADAPTATION TO STUDYING

The paper aims to examine psychological peculiarities of the influence of personal adaptive potential of humanities students on the process of their adaptation to studying at a university. To achieve this goal, the following methods were used: focus group interview by S. Belanovskyi; Students' Adaptation to University Inventory (by T. Dubovytska, A. Krylova), "Adaptability" Multilevel Personal Questionnaire (by A. Maklakov, S. Chermianin); Students' Educational Motives Inventory (by A. Rean, V. Yakunin; modification by N. Badmaiev), Person's Motivational and Emotional Profiles (V. Milman); Terminal Values Scale (I. Senin), Self-Assessment Inventory (T. Dembo - S. Rubinstein, modification by G. Pryhozhan), "Psychosocial Climate of a Student Group" Inventory (V. Zavalov); House-Tree-Person Test (J. Buck) and Self-Portrait Drawing Test (R. Burns); methods of mathematical statistics. The following peculiarities of the influence of personal adaptive potential components of humanities students on the process of their adaptation to study have been determined: a low level of behavioral regulation, tendency to neuropsychiatric failures, inadequate self-esteem, incommensurability of communicative abilities, difficulties in making contacts, manifestations of aggressiveness, increasing conflict, impossibility of an adequate assessment of one's place and role in the student group. Among the criteria for reducing the adaptation to the training of students of humanities is also the regressive type of motivational profile with a low degree of awareness and integration of various forms of learning motives (professional, social, creative self-realization, prestige) and general purpose; increasing the devaluation of values related to educational activities, instead of material values and the field of hobbies and entertainment. There is a connection between the middle and low adaptation stages to the training of students of humanities with their low sociometric status ("rejection") and high level of anxiety, low sociometric status ("isolated") and inadequate (underestimated or overestimated) self-esteem, as well as the level of the social environment development in the student group.

Keywords: adaptation, regulation of behavior and activity, communicative abilities, level of adaptive abilities maturity, personal adaptive potential, social experience.

Рецензент: д. психол. н., проф. Н. Є. Завацька

Подано до редакції 29.03.2018